

Evagrie Ponticul față cu Ortodoxia — apologie și istorie

Traducere de
Maria-Cornelia Ică jr

INTRODUCERE

Provocarea. Scopul și metoda acestui studiu	7
---	---

PARTEA ÎNTÂI

Înainte Sinodului V Ecumenic

I. Viața lui Evagrie Ponticul	33
1. Nașterea la Ibora în Pont. Tinerețea în Capadocia ..	33
2. Evagrie Ponticul: „Un filozof în deșert”?	36
3. Mai mult filozof decât teolog?	42
4. Evagrie, coleg de studii al sfântului Ioan Hrisostom la Antiohia	45
5. Discipoli ai lui Libanios și auditori ai lui Andragathios	52
6. Nici preot, nici episcop: doar monah!	56
7. Auditori ai lui Andragathios	60
8. Discipoli ai lui Libanios	62
9. Ioan Hrisostom și trista soartă a ucenicilor și prietenilor lui Evagrie	63
10. Viața „avvei Evagrios” în pustia Egiptului	80
11. Căile de nepătruns ale destinului	87
II. Autorii secolului IV – Autorii favorabili lui Origen	91
Introducere	91
1. Vasile cel Mare	92
2. Grigorie al Nyssei	100

3. Grigorie din Nazianz	105
4. Nectarie al Constantinopolului	114
5. Prim bilanț	116
III. Autorii antiorigeniști	120
Introducere	120
1. Epifanie al Salaminiei	123
2. Teofil al Alexandriei	131
3. Ieronim	135
IV. Autorii secolului V	140
Introducere	140
1. Controversa antropomorfită	141
2. Autorul anonim al <i>Relatării despre monahii din Egipt</i>	146
3. Ieronim	149
4. Palladios Galatianul	156
5. Rufin	164
6. Socrate din Constantinopol	170
7. Sozomen	174
8. Ioan Cassian	178
9. Gennadius din Marsilia	185
10. <i>Istoria lausiacă</i> la latini	190
11. „Evagrie condamnat de episcopi”?	192
V. Autorii secolului VI	196
Introducere	196
1. <i>Apostegmele Părinților</i>	200
2. Avva Zosima	208
3. Ioan al Skythopolisului	210
4. Varsanufie și Ioan	214
5. Dorotei din Gaza	229
6. Chiril din Skythopolis	233
7. Evagrie Scolasticul	243
8. Victor al Tunnunei	246
9. Anastasie Sinaitul	248
10. Eutychios al Constantinopolului	249

Scrisoarea împăratului Iustinian către sfântul Sinod
[V Ecumenic] cu privire la Origen și la cei care gândesc
la fel cu el (martie-aprilie 553)

253

O primă vedere de ansamblu 259

Introducere 259

1. „Monobiblon-ul lui Palladios, ucenicul lui Evagrie” .. 261

2. „Fericitul Evagrie” sau „sfântul Evagrie” 265

3. O mărturie greacă din secolul XIV 267

4. Problema doctrinară 271

PARTEA A DOUA

După Sinodul V Ecumenic: Autorii secolului VII

Introducere 275

I. Ioan Moschos (?) 277

II. Ioan Scărarul 285

III. Gheorghe Ieromonahul 290

IV. *Doctrina Patrum* 292

V. Gheorghe Monahul 295

PARTEA A TREIA

Din Evul Mediu până în epoca modernă

Introducere 299

I. Evul Mediu bizantin 301

1. Pavel Everghetinul 302

2. Colecțiile alfabetice de Definiții profane și sacre . . . 303

3. Ignatie și Calist Xanthopouloi și Grigorie Palama . . . 304

4. Un extras „din Viața sfântului Evagrie scrisă de Palladios” 304

5. O voce latină discordantă: Jacopo Cavaccio 307

6. „Unul din marii sfinți ai acelei vremi” 309

7. Joseph-Marie de Suarès și <i>Scrisoarea despre credință</i>	310
8. „Filocalia Părinților Neptici”	311
9. Louis-Sébastien Lenain de Tillemont	312
II. Cum s-a văzut Evagrie el însuși?	317
Introducere	317
1. Biserica ortodoxă în fața ereziilor	321
2. „Biserica catholică și apostolică”	327
3. „Sfântul Botez”	330
4. „Sfintele Taine”	333
5. Episcopi, presbiteri și „părinți duhovnicești”	336
6. „Părinții noștri”: garanții credinței ortodoxe	341
7. Prima controversă origenistă	348
8. Origen	354

PARTEA A PATRA

Evagrie devine subiect de studii academice

Introducere	359
I. Principalele etape ale unei stranii evoluții	366
II. Antoine Guillaumont (1915–2000)	371

PARTEA A CINCEA

Câteva considerații pe tema *causa Evagrii Pontici*

Introducere	377
I. Origenist sau origenian? Evagrie și Origen	384
II. La școala sfinților Părinți	408
III. Cu adevărat „riguros identică”?	416
IV. Pledoarie pentru o reabilitare a lui Evagrie	427
V. Vedere de ansamblu asupra câștigurilor acestui studiu	444

Sanctus Evagrius Diaconus? 457

Prescurtări și bibliografie 467

Viața lui Evagrie Ponticul

Înainte de a ne apleca supra mărturiilor autorilor antici despre Evagrie, va trebui mai întâi să aruncăm o privire proaspătă asupra epocii care precedă apariția sa pe scena istoriei Bisericii vremii sale. Pentru că e în măsură să lămurească în chip neașteptat mai multe aspecte ale viitoarei sale cariere de monah și mai mult chiar anumite detalii rămase până în prezent inexplicabile despre destinul celor care i-au fost aproape timp de șaisprezece ani în deșertul Egiptului, adică prietenii și ucenicii săi.

1. Nașterea la Ibora în Pont. Tinerețea în Capadocia

Evagrie s-a născut în jurul anului 345 în orașul Ibora din Pont, de unde numele de „Ponticul” (*ho Pontikos*) pentru a-l distinge de numeroși alți purtători ai acestui nume. Viitorul său ucenic și biograf, Palladios din Galatia, ne spune că a fost fiul unui horepiscop al lui Vasile cel Mare, mitropolit al Cezareii Capadociei din 370 până la moartea sa prematură în 379. El îl va primi și pe Evagrie în clerul său hirotonindu-l citeț.

Grigorie din Nazianz atestă de altfel că Vasile hirotonise nu mai puțin de cincizeci de horepiscopi.¹ Acest număr ridicat se explică poate prin dorința lui Vasile de a contrabalansa consecințele creării în 372 a unei noi provincii civile,

¹ Cf. Grigorie din Nazianz, *Carmina De se ipso 11 de vita sua*, v. 447.

Capadocia Secunda, ceea ce urmărea să redimensioneze propria sa importanță ca mitropolit al Capadociei. Pentru că Vasile cel Mare era un mare politician, o trăsătură de caracter care îl distingea radical de Evagrie.

Mult timp s-a crezut că nu se știe nimic despre tinerețea lui Evagrie. Formarea sa intelectuală², atât de importantă pentru strălucitoarea sa carieră ulterioară, rămânea învăluită de o umbră de nepătruns. Fiindcă Palladios, care trebuia să fi știut fără îndoială mai multe, n-a suflat niciun cuvânt despre asta în *Viața sfântului Evagrie* pe care o redactase când era încă monah, și o integrase în *monobiblon*-ul său despre monahii care fuseserăm luminile secolului IV.³ Nu spune nimic nici în a sa *Istorie lausiacă*, întors deja din exilul său și devenit episcop în Aspona, și pe care o va redacta în jurul anului 420 pe baza acestei *monographia*. Și Evagrie însuși, mereu foarte discret cu persoana sa, nu spune nimic mai mult.

Așa cum demonstrează lucrările sale păstrate, nu poate fi îndoială că Evagrie trebuie să fi primit în tinerețea sa, deci înainte de a intra la școala marilor teologi ai epocii, a lui Vasile cel Mare și Grigorie din Nazianz, o excelentă educație profană, și autorii moderni laudă calitatea culturii sale filozofice și retorice.⁴ Pentru că o astfel de educație „universitară” era în epocă la fel de costisitoare ca și în zilele noastre, părinții lui Evagrie trebuie să fi dispus de mijloace financiare necesare pentru a o putea procura fiului lor.

O grupă importantă de manuscrise (VC) ale *Istoriei lausiace*, care conțin adeseori informații prețioase, pe care însă editorul dom C. Butler nu le-a integrat în textul său „critic”,

² Cf. A. Guillaumont (2004), Prima parte; A. Casiday (2013), Cap. I, 1.

³ Cf. Socrate din Constantinopol, *HE* IV, XXIII, 78. Despre acest *monobiblon*, cf. G. Bunge (1990).

⁴ Cf. W. Lackner (1966). Cf. sinteza sugestivă la A. Guillaumont (2004), pp. 31–32!

precizează că tatăl lui Evagrie, de care acesta era foarte atașat⁵, era „un bărbat nobil, printre fruntașii orașului (*andros eugenous tōn prōtōn tēs poleōs*)”⁶, Iborei, orașul natal al viitorului monah. Evagrie deci aparținea probabil aceleiași pături sociale înstărite ca și viitorii săi dascăli în materie de teologie. Acest dat ar putea explica faptul că familia lui Evagrie dispunea evident de mijloace financiare pentru a putea da fiului lor o excelentă formare intelectuală profană, atât filozofică, cât și retorică.

Se presupune astăzi în general că a treia *Scrisoare* a lui Grigorie din Nazianz „către Evagrie”, în care autorul își exprimă stima pentru „fiul nostru Evagrie”, era adresată tatălui viitorului monah. Tată și fiu purtau, așadar, același nume de „Evagrie”, pe atunci destul de răspândit! Editorul atribuie această scrisoare anului 359.

Grigorie minimalizează aici cu modestie importanța educației retorice elementare pe care o dăduse tânărului Evagrie și subliniază în schimb că i-a făcut „darul fricii de Dumnezeu”. Autorul îl numește pe destinatarul său „cinstea ta (*tē sē timiōtēti*)”, titlu onorific dat în epocă episcopilor, demnitari ai statului, anumitor preoți și uneori chiar unor monahi, în orice caz unor personaje foarte respectate.

Datele din *Scrisoarea 3* a lui Grigorie din Nazianz sunt de altfel confirmate de istoricul Sozomen, care în secolul V avea încă despre Evagrie multe informații care astăzi din nefericire ne lipsesc. Într-adevăr, înainte de a spune că în anii „în care guverna Biserica din Constantinopol, Grigorie din Nazianz îl avuse pe Evagrie ca arhidiacon”, Sozomen afirmă că Evagrie „fusesse format în asceză și educat în Sfintele Scrieri sub conducerea lui Grigorie, episcop din Nazianz”⁷. Sozomen pare deci să distingă între perioada capadociană

⁵ Cf. *Ep* 57, 1; 58, 3.

⁶ Cf. *HL* 38; Butler 116, în notă. VC e sprijinită de versiunea armeană.

⁷ Sozomen, *HE* VI, 30, 8.

a lui Grigorie și scurta sa activitate la Constantinopol în anii 379–381.

În momentul în care Grigorie din Nazianz îi dădea tânărului Evagrie o primă formație intelectuală și spirituală, acesta trebuie să fi avut în jur de paisprezece ani, vârsta de început pentru inițierea în arta retorică în care va străluci mai târziu la Constantinopol. Când Evagrie vorbește mai târziu el însuși despre „dreptul Grigorie care m-a sădit”⁸, face poate aluzie la această primă și decisivă întâlnire cu un bărbat pe care îl va considera toată viața sa drept „dascălul” său „înțelept”⁹ prin excelență, și nu doar în cei doi ani în care au trăit împreună la Constantinopol.

Aceste detalii biografice risipite concordă bine cu ceea ce vom afla de la Palladios despre originile sociale ale lui Evagrie. Dar știm de acum că Evagrie a trebuit să-l întâlnească pe Grigorie din Nazianz încă din tinerețea sa capadociană, și că marele retor i-a dat atunci o primă formație retorică și spirituală, înainte să se consacre mai târziu studiilor „universitare”. Acest fapt ar explica astfel mai bine de ce Evagrie va căuta în 379 refugiu tocmai la un om pe care îl cunoștea deja din tinerețea sa și care avea, independent de el, legături cu propriul său tată.

2. Evagrie Ponticul: „Un filozof în deșert”?

În privința studiilor universitare ale lui Evagrie, istoricul bisericesc Socrate din Constantinopol, care avea de altfel și el despre Evagrie numeroase informații detaliate care din nefericire ne lipsesc astăzi¹⁰, ne-a păstrat o prețioasă mărturie care aruncă o lumină neașteptată asupra tinereții lui Evagrie.

⁸ Pr Epil. 7–8.

⁹ Pr 89; KG VI, 51.

¹⁰ Vom vorbi mai departe despre sursa sa principală de informație, „monobilon-ul monahului Palladios care a fost ucenic al lui Evagrie”.

Pentru că Socrate, care arată un interes deosebit pentru persoana și lucrările lui Evagrie cărora le consacră un spațiu considerabil în relatarea sa despre monahismul egiptean al secolului IV, își prezintă eroul prin următoarele cuvinte:

Devenit [în deșertul Egiptului] ucenic [al lui Macarie cel Mare și al lui Macarie Alexandrinul, despre care Socrate vorbise cu puțin înainte]¹¹, Evagrie a dobândit filozofia din fapte, el care înainte fusese filozof doar prin cuvinte (*tēn di ergōn philosophian ektēsato, proteron logō monō philosophos ōn*).¹²

Informațiile autobiografice despre Evagrie, cuprinse în *Scrisoarea despre credință*, scrisă în 381 la Constantinopol, ne permit poate să completăm informația lui Socrate. Căutând să justifice prea lunga sa „tăcere” în fața prietenilor pe care trebuise să-i părăsească în „patria” comună capadociană din pricina misterioasei sale „fugi”, autorul afirmă aici că a fost mai întâi aruncat în derută de o „întâmplare neașteptată” (*tō adokētō*), legată probabil de moartea prematură a episcopului său, Vasile cel Mare, în ianuarie 379.

În împrejurări pentru noi indescifrabile, legate poate de tulburările pe care le-a creat succesiunea dificilă a lui Vasile, Evagrie a fugit. După care a fost cuprins de o „dorință vie pentru învățăturile dumnezeiești și filozofia lor”. Și-a propus să caute un „Laban”, care să-i fi putut servi drept „pedagog spre filozofia cea mai înaltă”, și l-a găsit în persoana celui mai apropiat prieten al defunctului episcop, „vasul algerii” și „puțul adânc” al cunoașterii care va deveni pentru el „gura lui Hristos, Grigorie” din Nazianz, de puțin timp episcop în capitala imperiului¹³.

¹¹ Primul a fost în Egipt „dascălul” său „sfânt și foarte practic” prin excelență (*Pr* 29), al doilea a fost pentru el în Kellia „sfântul nostru preot” (*Cog* 37, 8).

¹² Socrate din Constantinopol, *HE* IV, XXIII, 34.

¹³ *Cf. Ep fid* 1, 8–17.

Evagrie abandonase deci „filozofia din cuvinte”, filozofia profană a „înțelepților acestei lumi”, cu mult înainte de a intra în Egipt la școala „sfinților Părinți”, pentru că Grigorie din Nazianz fusese cel care l-a inițiat în adevărata „iubire de Înțelepciune”, la care se bucura să-l vadă „ajungând generos” pe „iubitul frate și tovarăș în diaconie, Evagrie [tō agapētō adelphō kai syndiakonō hēmōn Euagriō]”, pentru a cita cuvintele sale din *Scrisoarea către Pansofios*¹⁴, episcop al Iborei¹⁵, orașul natal al lui Evagrie.

Această „cea mai înaltă filozofie” (*tēn anōtatō philosophian*) e iubirea „Înțelepciunii ÎNSEȘI” (*hē ontōs Sophia*)¹⁶, Fiul sau Dumnezeu Logosul. Ea se confundă acum, cum se spunea pe atunci¹⁷, cu „creștinismul”. În mintea lui Evagrie, aceasta este „învățătura lui Hristos, Mântuitorul nostru, care e alcătuită din *praktikē, physikē* și *theologikē*”¹⁸, „învățătură” pe care Dumnezeu Logosul ne-a făcut-o accesibilă prin Întruparea¹⁹ Sa și prin care e prezent printre noi.

De aceea Evagrie considera încă deja la Constantinopol filozofia profană ca „venită din afară” (*tēs exōthen sophias*)²⁰, străină deci de „adevărul” „Bisericii catholice și apostolice”²¹ și de „dumnezeieștile ei învățături și filozofia lor”. Fiindcă potrivit apostolului, „înțelepciunea acestei lumi e nebună la

¹⁴ Cf. Grigorie din Nazianz, *Ep* 228, 2, ed. Gallay (1969), despre „iubitul frate și tovarăș în diaconie, Evagrie”!

¹⁵ Cf. P. Maraval, „Un correspondant de Grégoire de Nazianze identifié: Pansophios d'Ibora”, *Vigiliae Christianae* 42 (1988), pp. 24–27.

¹⁶ *Ep fid* 6, 2.

¹⁷ Cf. A.-M. Malingrey, „Philosophia”. *Étude d'un groupe des mots dans la littérature grecque, des présocratiques au IVe siècle après J.-C.*, Paris, 1961.

¹⁸ *Pr* 1.

¹⁹ Cf. *Ep fid* 4, 17–23.

²⁰ *Ep fid* 2, 5.

²¹ Cf. 266 in *Prov* 24, 6.

IBRIS | We know books
Dumnezeu”²² și nu ne dă deci nicio „cunoaștere adevărată”²³ a lui Dumnezeu și a creației Lui.

Devenit monah și deprinzând acum prin experiență ceea ce cunoștea odinioară doar în teorie, Evagrie va considera dorința obsesivă „de a dobândi înțelepciunea elinilor”²⁴ ca o ispită periculoasă a demonului slavei găunoase! Va fi atunci și mai critic față de „înțelepții acestei lumi”: „Îi vom vedea în veacul viitor lipsiți de viața care spune: «Eu sunt Viața!»”²⁵

A vorbi despre Evagrie ca despre un „filozof în deșert”, cum se face adeseori în zilele noastre²⁶, nu e deci corect decât în sensul că acest filozof cu formație „universitară” s-a dus în deșert pentru a deveni, sub egida „sfinților Părinți care îl adăpau” cu învățăturile lor²⁷, un autentic „teologhisitor”. Și acesta nu e un teolog universitar, ci un om ajuns pe piscul vieții duhovnicești: „rugăciunea adevărată”²⁸ sau „duhovnicească”²⁹!

Cuvintele lui Socrate rămân totuși adevărate în sensul că această „vie dorință după dumnezeieștile învățături și filozofia lor”, de care Evagrie a fost cuprins după fuga sa, nu însemna că a pus-o de îndată în practică! Pentru că în timpul celor trei ani din Constantinopol, a dus încă o viață destul de lumească, până acolo încât și-a primejduit sufletul.³⁰

În Testamentul său din 381, în care îi lăsa lui Evagrie mai multe obiecte prețioase, Grigorie din Nazianz indică și starea eclezială sau civilă a beneficiarilor: „Markellos, diacon și

²² 1 Co 3, 19. Cf. *Ep fid* 7, 64 unde Evagrie face aluzie la acest verset.

²³ Cf. 19 in *Ps* 17, 36 și adeseori.

²⁴ *Ant* VII, 37 (cf. 1 Co 3, 19!). Cf. *Ep fid* 2, 5; 7, 64.

²⁵ 5 in *Ps* 48, 11. Cf. 2 in *Ps* 62, 4.

²⁶ Cf. titlul programatic al lui A. Guillaumont (1972) și (2004). Cf. și P. Géhin (1998), p. 49.

²⁷ Cf. *Pr Epil.* 8–9.

²⁸ Cf. *Or* 61.

²⁹ Cf. G. Bunge (2016), Cap. 20.

³⁰ Cf. *HL* 38: Butler 117, 7 și adeseori.

monah, Gregorios, diacon, Eustathios monah, Gregorios, diacon și monah” etc. În privința lui Evagrie, spune doar: „Diaconului Evagrios” etc. Într-adevăr, Evagrie n-a devenit monah decât după o nouă fugă în 382, care îl va duce de data asta la Ierusalim, unde probabil de sărbătoarea Paștelui din acel an Rufin i-a dat la insistențele Melaniei cea Bătrână haina monahală.³¹

Revelator pentru grecul rafinat, care va străluci mai târziu în deșert prin înfrânarea sa incredibilă, *incredibilis abstinencia* (Rufin), că la Ierusalim a recăzut în vechile obiceiuri ale unei vieți lumești, schimbându-și de două ori pe zi [sic!] variatele veșminte³² pe care le adusese de la Constantinopol [sic!], și dacă n-ar fi căzut grav bolnav³³, n-ar fi devenit fără îndoială niciodată „avva Evagrios” pe care îl venerăm încă în zilele noastre!

Rămâne deci doar întrebarea unde și de către cine a fost introdus Evagrie în filozofia profană și în arta retoricii, înainte de a-și schimba complet stilul de viață și modul de a gândi! Vom vedea că Socrate ne oferă aici o informație prețioasă, căreia nu i s-a dat încă toată atenția pe care o merită!

*

Spre deosebire de Palladios, Socrate din Constantinopol nu suflă un cuvânt despre originile capadociene ale lui Evagrie și despre relațiile sale precoce cu Vasile cel Mare.³⁴ Istoricul Bisericii notează doar că Evagrie a fost hirotonit diacon de Grigorie din Nazianz, că l-a însoțit apoi într-o călătorie pe care acesta a făcut-o în Egipt, fapt despre care nu știm aparent nimic de altundeva. Dar e oare asta un motiv suficient pentru a pune la îndoială temeinicia acestei informații?

³¹ Cf. Ep 22.

³² Cf. VE 4. (8).

³³ Cf. HL 38: Butler 119, 10 și adeseori.

³⁴ Sozomen, HE VI, 30, 6 îl prezintă și pe Evagrie *ex abrupto* ca tovarăș al lui Ammonios Parotes.

Socrate se interesează de Evagrie, ca de altfel în Occident Gennadius din Marsilia spre sfârșitul aceluiași secol, mai ales ca scriitor bisericesc, fiind destul de zgârcit în detalii despre viața monahului Evagrie. Pentru că după o scurtă notiță despre numeroase minuni săvârșite prin mâinile sale, fapt care în ochii contemporanilor îl pune pe același plan cu dascălii săi, cei doi Macarie (informație care trebuie să provină din „*monobiblon*-ul monahului Palladios care a fost un ucenic al lui Evagrie”: Socrate îl menționează la sfârșit drept principala sa sursă de informații despre viața unui „mare număr de bărbați admirabili și iubiți de Dumnezeu”, dintre care în primul rând Evagrie³⁵), urmează apoi o lungă secțiune consacrată operelor lui Evagrie³⁶.

Această secțiune e urmată de un scurt pasaj biografic despre relațiile amicale dintre Evagrie și Ammonios Parotes³⁷, care ne informează și că Teofil al Alexandriei ar fi vrut bucuros să-l hirotonească pe Evagrie episcop, cinstire de la care smeritul monah s-a sustras însă prin fugă³⁸. Acest detaliu biografic important e de asemenea atestat, chiar de două ori, în fragmentele din *monobiblon*-ul sus-amintit care precizează de altfel că e vorba de scaunul din Thmuis³⁹, unde strălucise odinioară Serapion, învățatul ucenic al lui Antonie cel Mare. Deci în această sursă, aproape pierdută în fragmente, trebuie să fi găsit Socrate această prețioasă informație.

Lista (incompletă) a „lucrărilor foarte apreciate” ale lui Evagrie și extrasele largi pe care Socrate le dă din scrierile sale *Praktikos* și din *Gnostikos* nu caută doar să demonstreze „cât de remarcabile sunt aceste lucrări, cât sunt de folositoare” cititorilor, ci și să illustreze întemeierea afirmației sale

³⁵ Cf. Socrate din Constantinopol, *HE* IV, XXIII, 77–80.

³⁶ Cf. Socrate din Constantinopol, *HE* IV, XXIII, 36–71.

³⁷ Cf. despre asta și *HL* 11: Butler 34, 10–12; *HL* 24: Butler 78, 1, precum și mărturia autobiografică a lui Evagrie însuși în *Ant* VI, 16.

³⁸ Cf. Socrate din Constantinopol, *HE* IV, XXIII, 72–76.

³⁹ Cf. *VE* G. M. Cf. G. Bunge (1990).

inițiale potrivit căreia la școala Părinților pustiei Evagrie „dobândise filozofia prin fapte, mai înainte fiind filozof doar în cuvinte”, pentru că lucrările citate sunt toate de natură exclusiv duhovnicească. Ne este îngăduit să conchidem că Socrate e aparent la curent cu faptul că Evagrie primise o excelentă formație filozofică profană înainte de intra la școala adevăraților „filozofi”, care în ochii contemporanilor erau Părinții deșertului.

3. Mai mult filozof decât teolog?

Am văzut că, punând oarecum în paranteze prima parte a frazei lui Socrate, unii autori moderni văd chiar înainte de toate în Evagrie „filozoful” și mult mai puțin „teologul”. Acești filologi se fac ecoul lui Irénée Hausherr, el însuși teolog de meserie și incontestabil un excelent cunoscător al operei sale literare. Într-adevăr, savantul iezuit francez îl abordează pe Evagrie, și asta paradoxal în comentariul său la tratatul *Despre rugăciune*, nu ca teolog, ci aproape exclusiv ca filozof.⁴⁰

Desigur, I. Hausherr e uneori conștient de faptul că autorul acestui tratat „se arată ucenic atât la filozofilor, cât și al părinților deșertului”⁴¹, dar e totuși de părere că primii au prevalat în cele din urmă asupra celor din urmă. E ceea ce îl conduce la un verdict sumar despre valoarea spiritualității evagriene, verdict care are de ce să lase perplex pe orice cunoscător al lucrărilor teologice și spirituale ale monahului pontic.

„Cu toată teologia care e scopul ei suprem, mistica evagriană rămâne mai mult filozofică [adică neoplatoniciană] decât teologică.”⁴² În ediția corectată și îmbunătățită a acestui studiu

⁴⁰ Cf. I. Hausherr (1960).

⁴¹ Cf. I. Hausherr (1960), p. 7. Filozofii sunt *neoplatonicienii*.

⁴² I. Hausherr (1934), p. 117.

sub formă de carte, autorul caută să atenueze cumva acest verdict într-adevăr foarte defavorabil pentru un teolog care a fost totuși ucenicul lui Grigorie din Nazianz, zis „Teologhisorul”, adăugând cuvintele „cel puțin în sens trinitar”⁴³.

Rămâne totuși faptul că I. Hausherr crede că poate reitera afirmația sa apodictică: „Niciodată Evagrie n-a integrat în mistica sa teologia trinitară.” Acest uimitor verdict pare extrem de deplasat într-un studiu consacrat tratatului *Despre rugăciune*, în care Evagrie dezvoltă într-un mod admirabil sublima sa „teologie a rugăciunii” înțelesă ca „închinare a Tatălui” în/prin Duhul Sfânt și Fiul Său Unul-Născut!⁴⁴

Vom remarca pentru început că autorul ne oferă în continuare el însuși dovada că a căzut aici fără voia sa într-o capcană foarte veche! Am văzut deja mai sus că el presupune în mod eronat, ca de altfel înaintea sa autorul versiunii S_1 și apoi în epoca modernă O. Zöckler, că expresia „Sfânta Treime”, foarte frecventă în *Kephalaia gnostika*, „nu e decât denumirea creștină a Divinității, a «Monadei»⁴⁵. *De Oratione* păstrează și prin aceasta marca autorului său”. Verdict într-adevăr uimitor, fie și numai pentru că termenul *monas* e total absent din tratatul *Despre rugăciune*!

Paradoxal, autorul crede deci că e nevoit să constate că, la Evagrie, „nici Tatăl ca Tată, nici Fiul ca Fiu, nici mai ales (sic!) Duhul Sfânt nu joacă un rol apreciabil în urcușul minții/intelectului”⁴⁶ spre „Divinitate”. Când, să o repetăm din nou, tocmai în tratatul său *Despre rugăciune*, mai mult decât altundeva, Evagrie dezvoltă sublima sa învățătură funciar trinitară despre „rugăciunea duhovnicească” sau „adevărată”, adică „închinarea Tatălui în Duh și Adevăr, altfel zis în/prin Duhul său Sfânt și Fiul său Unul-Născut”⁴⁷!

⁴³ I. Hausherr (1960), p. 99.

⁴⁴ Cf. G. Bunge (2016), Partea a patra.

⁴⁵ Hausherr se face aici ecoul lui W. Bousset (1923), p. 294.

⁴⁶ I. Hausherr (1960), pp. 98–99.

⁴⁷ Or 59.

Cât despre reproșul că „mai ales Duhul Sfânt” n-ar juca niciun „rol apreciabil în urcușul minții/intelectului”⁴⁸ spre „Divinitate”, vom răspunde că textele nu sunt de numărat, ci de cântărit! Or cele care au legătură cu Duhul Sfânt ca dascăl suprem al „rugăciunii duhovnicești”, un epitet care, în mintea lui Evagrie, nu e de altfel niciodată pur ornamental, se numără printre cele mai frumoase ale tratatului său!⁴⁹

Lecturile eronate regretabile ale lui I. Hausherr, despre care A. Guillaumont credea că trebuie să scrie în 2004, luând în mod explicit punctul de vedere opus studiilor noastre pe această tema: „Verdictul lui I. Hausherr [...] rămâne adevărat”⁵⁰, nu s-ar putea explica decât prin faptul că, bântuit de abordarea preconcepută, aproape exclusiv filozofică, moștenită de la predecesorii săi, autorul lor trece complet sub tăcere rolul constitutiv pe care îl joacă în acest tratat versetul-cheie Ioan 4, 23, coroborat cu *Romani* 8, 26. Pentru că ele se ascund în spatele frecventelor expresii „rugăciune duhovnicească” sau „rugăciune adevărată”, precum și „a ne închina cum se cuvine”, care traversează tratatul ca un dublu fir călăuzitor!

De aceea, I. Hausherr n-a știut să recunoască nici rolul specific pe care-l joacă recursul lui Evagrie la filozofia profană, la care evident nu ne-am aștepta într-un tratat despre rugăciune. Fiindcă acest rol e de fapt pur instrumental și deloc constitutiv, întrucât „filozofia rugăciunii” are drept singură sarcină să curețe terenul de tot ce ar putea împiedica o „teologie a rugăciunii” autentic creștină.⁵¹ E ceea ce a înțeles atât de bine Ioan Cassian, care trăia în Sketis în aceeași perioadă în care Evagrie trăia în Kellia și cu siguranță

⁴⁸ I. Hausherr (1960), pp. 98–99.

⁴⁹ Cf. G. Bunge (2016), Cap. 19.

⁵⁰ A. Guillaumont (2004), p. 340, nota 5. Autorul ia aici poziție împotriva studiului nostru G. Bunge (1989, 1). În ediția sa critică a tratatului *De Oratione*, P. Géhin va lua tacit distanță față de maestrul său.

⁵¹ Cf. G. Bunge (2016).